

УДК 37.013.42+372

*Леся Карнаух,
викладач кафедри
дошкільної педагогіки і психології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У СОЦІАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглянуто ретроспективний аспект проблеми збереження життя і здоров'я дітей дошкільного віку у соціальному середовищі.

Ключові слова: збереження життя і здоров'я, соціальне середовище, діти дошкільного віку.

В статье рассматривается ретроспективный анализ проблемы сохранения жизни и здоровья детей дошкольного возраста в социальной среде.

Ключевые слова: сохранение жизни и здоровья, социальная среда, дети дошкольного возраста.

The analysis of life and health preservation problem of pre-school children in the social surroundings through the retrospective aspect is done.

Key words: preservation of life and health, social surroundings, pre-school children.

В умовах демократичних змін в Україні збереження життя і здоров'я підростаючого покоління є першочерговим завданням держави, сім'ї, дошкільних закладів, самої дитини. На сучасному етапі розвитку освіти все більше фахівців з різних наукових галузей знань – психологів, педагогів приділяють увагу дослідженню соціально-педагогічних аспектів цієї проблеми (І. Бех, Л. Гураш, Л. Калужька, В. Ковганіч, О. Кононко, Н. Лавриченко, О. Лоза, П. Статмен, Н. Холодова, В. Шахненко).

Віддаючи належне сучасним дослідженням у сфері означеної проблеми, вважаємо за необхідне зупинитися на аналізі історико-педагогічного аспекту проблеми збереження життя і здоров'я підростаючого покоління. Таке дослідження дасть можливість глибше усвідомити сучасний стан проблеми збереження життя і здоров'я дітей дошкільного віку у соціальному середовищі. Тому *метою* нашого дослідження став аналіз ретроспективного аспекту проблеми збереження життя і здоров'я дітей дошкільного віку у соціальному середовищі.

Упродовж багатовікового розвитку суспільства проблема збереження

життя і здоров'я дітей дошкільного віку мала різне розуміння, яке залежало від соціально-економічних, політичних та історичних умов, рівня розвитку філософсько-релігійних і педагогічних уявлень про дитину та її місця у соціальному середовищі. Аналіз історико-педагогічних праць Ф. Арієса, Л. Вигодського, Л. Демоза, Е. Еріксона, І. Кона, О. Запорожця дає підстави стверджувати, що у різні історичні періоди розвитку суспільства ставлення до дітей, їхнього життя та здоров'я змінювалося. На взаємозалежність між рівнем розвитку суспільства та його ставленням до життя дітей неодноразово вказувала в своїх працях С. Русова: «Що свідоміше робиться громадянство, то з більшою увагою ставиться воно до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя» [7, 34]. При цьому, слід відзначити, що уся історія людства свідчить про те, що дитина, її життя і здоров'я не завжди були у центрі світоглядних пошуків і предметом наукового дослідження [3, 45].

Проведений нами теоретичний аналіз показав, що на ранніх стадіях розвитку суспільства, за часів первіснообщинного ладу, діти не ізолювалися від світу дорослих і рано прилучалися до «науки життя», беручи участь у практичній діяльності сім'ї та у ритуальних обрядах і святах племені. У первісних суспільствах родинне виховання дітей відбувалося у контексті діяльності і потреб сім'ї та племені. Життя дітей з перших днів існування було включене в побут батьків, які передавали свій досвід виживання: захисту від ворогів і небезпек, добування їжі та вогню, користування знаряддями праці, безпечної взаємодії з іншими людьми. Тобто, збереження життя і здоров'я дітей забезпечувалося за допомогою механізму соціального наслідування – передавання досвіду попередніх поколінь наступним. Отже, виховання виникло як засіб трансмісії людських знань і досвіду, що спрямовувався на збереження життя і здоров'я підростаючого покоління та передавалося від батьків до дітей. Малюків виховували у дусі вірувань у магічні сили богів, на які могли вплинути дії і заклинання знавців (знахарів, волхвів). Батьки навчали малюків читати молитви на честь богів: сонця – Дажбога, вогню – Фороса, грому і блискавки – Перуна, у яких просили здоров'я, довгих років життя і благополуччя. Тобто, міф як сукупність оповідей та дійств формував у дітей певні уявлення про світ, закони збереження їхнього життя та здоров'я. У цих міфологічних уявленнях було приховане уявлення про світ, яким керує воля богів і духів [4, 118]. Існувала ціла система непорушних заборон (табу), пересторог і сакралізованих соціальних норм та захисних заходів, що забезпечували збереження життя і здоров'я дітей. У первісних суспільствах у більшості народів існував обширний арсенал захисних магічних заходів, що упереджував дію небезпечних злих сил: наносили на обличчя дитини чорні цятки чи інші захисні знаки, вішали амулети: чорний камінець, мушлі, кігті тигриці на шию та руки, мідні браслети – на ноги, або залізну обручку – в ніс. Усі ці захисні заходи і ритуали закріплювалися в народній пам'яті і

передавалися із покоління в покоління [2, 68]. Водночас, паралельно з існуванням заходів, що спрямовувалися на збереження життя і здоров'я малюків, існувало і таке суперечливе явище, як «інфантицид» (дітовбивство).

Наявність таких суперечливих поглядів на вирішення проблеми збереження життя і здоров'я свідчить про те, що в період первіснообщинного ладу дитина у соціальному середовищі не мала індивідуальної цінності, її життя і доля повністю залежала від волі батьків і старійшини племені. Випадок та природний відбір визначали, як складеться доля дитини, яка перебувала завжди на межі життя і смерті [1, 32].

Іншого трактування набула означена проблема у часи античності та середньовіччя. Дитина, як і в первісному суспільстві, виконувала допоміжну, «службову» функцію в суспільстві. Хоча звичай вбивати фізично слабких дітей відходив в минуле, проте здоров'ю і життю підростаючого покоління загрожувала інша небезпека з боку дорослих: у разі виникнення економічних труднощів, малюків продавали в рабство або віддавали на виховання в іншу сім'ю [1, 38]. Дитина, яка тільки з'являлася на світ, уже була приречена на немилість, агресію та ігнорування її інтересами з боку дорослих та належала до «нижчого світу». Водночас, у часи античності і середньовіччя до позитивних аспектів у вирішенні проблеми збереження життя і здоров'я слід віднести піклування дорослих про фізичне удосконалення підростаючого покоління. Саме з тих часів до нас дійшло прислів'я: «В здоровому тілі – здоровий дух». Виховання дітей в Давній Греції та Спарті було засноване на культурі здорового тіла.

Отже, в період античності і середньовіччя не відбулося суттєвих змін у ставленні суспільства до проблеми збереження життя і здоров'я дітей дошкільного віку у соціальному середовищі. Дитина вважалася відбитком первородного гріха, яку могла врятувати лише віра в Бога та виховання дорослими, які пригноблювали волю дитини, ігнорували її бажаннями, інтересами і часто своїми ставленням і діями, коли продавали дітей в рабство чи віддавали в інші сім'ї, наражали малюків на небезпеку для здоров'я і життя. Проте погляди суспільства на означену проблему в цей період набули певного позитивного спрямування і проявлялися в тому, що дорослі почали усвідомлювати необхідність зміцнення здоров'я підростаючого покоління як майбутньої робочої сили і застосовували для цього цілу систему виховних засобів.

Доба Відродження і Просвітництва характеризувалися змінами у сфері духовної культури суспільства, в ставленні до дитини, її місця у соціальному середовищі. Діячі Відродження засудили властиве для середньовічних уявлень ставлення до дитини як до «гріховного вмістилища». Однак ці гуманістичні погляди Відродження перебували у постійній суперечності з характером реального становища дітей в суспільстві. Як відзначає І. Кон у своїй праці «Діти і суспільство», «в

XVII ст. навчання і виховання порівнювалося з дресуванням коней, птахів і мисливських собак, причому все це засновувалося на принципі підкорення волі. Тілесні покарання, жорстокі шмагання широко застосовувалися як в сім'ї, так і поза нею» [3, 143]. На початку нової доби Відродження педагогіка наполягала на необхідності пригнічення волі дитини, в якій вона вбачала джерело всіх негативних рис її характеру. У суспільній думці була сформована позиція, згідно якої дитина вважалася власністю батьків. Вони володіли абсолютним контролем над дитячим життям і здоров'ям, а також правом довільного вибору покарань. До проблеми збереження життя і здоров'я дітей дошкільного віку зверталися відомі вітчизняні громадські діячі і просвітителі XVII століття С. Полоцький, Е. Славинецький. У своєму збірнику «Обед душевний» С. Полоцький висвітлює педагогічні погляди, згідно яких, діти – найбільше щастя для батьків та продовження роду людського. Тому слідкувати за їхнім здоров'ям і оберігати життя малюків – найсвятіший обов'язок сім'ї та суспільства. Водночас, С. Полоцький наголошував на необхідності суворого виховання дітей із застосуванням в разі потреби покарання. Отож, в цей період висувалися такі вимоги до виховання у дітей бережливого ставлення до свого життя і здоров'я, які мали ґрунтуватися на суровій дисципліні і спрямовувалися на обмеження волі і свободи дитини та посилення їхніх покарань в разі непослуху.

У кінці XVII століття такі просвітителі, як Л. Вівес, Т. Еліот, Р. Ешем, Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Фребель зламали ці канони, висунувши на перший план право дитини на збереження її життя і здоров'я та вільний розвиток у межах соціального оточення, а з боку дорослих – вимогу на гуманістичне ставлення до життя дитини дошкільного віку. Так, у своїй праці «Материнська школа» Я.А. Коменський звертає увагу на те, що за здоров'ям потрібно слідкувати з величезною відповідальністю, так як маленька дитина має тендітну тілобудову. Дитину він порівнював зі скарбом, дорожчим за золото, але тендітнішим за скло, яка може легко поранитися чи покалічитися. Актуальними і цікавими для сьогодення є ідеї щодо збереження життя і здоров'я дітей у соціальному середовищі французького просвітителя Ж.Ж. Руссо. У своїй праці «Еміль, або про виховання» він вказував, що найголовніше завдання дорослого полягає в ознайомленні дитини з «наукою життя». «Дорослі, – зазначав Ж.Ж. Руссо, – думають лише про збереження своєї дитини; цього недостатньо: треба навчити її оберігати себе, і, сформувавшись як особистість, переносити і долати прикрощі долі, жити, якщо буде потрібно, серед льодовиків і на скелях Мальти... Завдання дорослих полягає не в тому, щоб завадити малюкові померти, а в тому, щоб навчити його жити» [6, 28]. Отже, в кінці XVII на початку XVIII століття педагоги і просвітителі почали відстоювати позицію, згідно якої дитина має право на збереження життя і здоров'я в умовах гуманного ставлення до неї з боку дорослих. Крім того,

у поглядах просвітників і педагогів періоду Відродження і Просвітництва виокремлюється думка про те, що необхідно не лише оберігати життя і здоров'я дітей у соціальному оточенні, а й виховувати у них практичні навички поведінки у непередбачуваних ситуаціях.

Розвиток економіки в ХІХ столітті позначився на різних сферах суспільного життя, зокрема, на сфері педагогіки. Відтак, у ХІХ столітті метою виховання стає підготовка дитини до майбутнього самостійного життя в умовах розвинених капіталістичних відносин. Ідеї Я.А. Коменського, Ж.Ж. Руссо, Ф. Фребеля в основу яких покладено гуманістичні погляди на дитину як рівноправного, вільного і незалежного члена суспільства, якого необхідно озброювати досвідом безпечного життя у соціальному середовищі, були підхоплені педагогами ХІХ століття. Зокрема, дослідники К. Ушинський, П. Юркевич вказували на необхідність виховання досвіду безпечної поведінки як необхідної складової збереження життя і здоров'я дітей. Вони наголошували на тому, що діти мають бути активними і самостійними у пізнанні довкілля, і разом з цим їхня самостійна досвідченість має йти поруч з розумом вихователя, який допомагатиме їм розрізнати, що безпечно, а що небезпечно. Огляд досліджень, присвячених вивченню проблеми збереження життя і здоров'я дітей, буде неповним, якщо не звернутися до надбань українських етнографів і діячів, що вивчали досвід народного виховання. Українські дослідники ХІХ століття М. Грушевський, Н. Заглада, М. Максимович, А. Малинка, М. Стельмахович, П. Чубинський дійшли висновку, що народна педагогіка чітко усвідомила значення виховання у дітей бережливого ставлення до життя і здоров'я та визначила необхідні засоби для їхньої охорони.

ХХ століття було проголошене реформаційно налаштованими педагогами (Я. Корчаком, Т. Лубинцем, М. Монтесорі, В. Сухомлинським) «Століттям дитини», яке в контексті її права на збереження життя і здоров'я означало обмеження та зведення нанівець примусу і покарань, створення безпечних умов для її повноцінного розвитку у соціальному середовищі. Так, видатний український діяч освіти і педагог Т. Лубинець в своїх праці «Про Ломброза та Жихаревій» висвітлив чітку систему поглядів на проблему виховання бережливого ставлення до свого життя і здоров'я у дітей дошкільного віку. Серед італійських педагогів ХХ століття, яким ми завдячуємо вивченням проблеми виховання бережливого ставлення до свого життя і здоров'я у дошкільників, не можна не згадати лікаря і педагога М. Монтесорі. У своїй книзі «Креативна дитина» Монтесорі навіть символічно називає один із її розділів – «Виховання для життя». У ній вона зазначила, що необхідно здійснювати виховання підростаючого покоління протягом усього життя і зробити захист життя центральним пунктом виховання.

У другій половині ХХ століття гуманістичні ідеї прогресивних науковців щодо необхідності виховання особистісної активності

дошкільника у процесі збереження свого власного життя і здоров'я були підхоплені педагогікою співробітництва. У цей період педагогами починають пропагуватися погляди на дитину як на суб'єкт виховання. Відповідно цих поглядів дитина має бути не лише об'єктом ретрансляції знань, умінь і навичок безпечного життя з боку дорослих, а й стати активним учасником і творцем власної безпечної життєтворчості.

Невичерпною скарбницею теоретико-педагогічних проблем збереження життя і здоров'я дітей є праці В. Сухомлинського. Важливими є його слова про те, що «добре здоров'я, відчуття повноти, невичерпності, фізичних сил найважливіше джерело життєрадісного життєсприймання, оптимізму, готовності подолати будь-які труднощі». Педагог неодноразово повторював, що турбота про здоров'я – це найважливіша праця вихователя: «Якщо порівняти всі мої турботи й тривоги про дітей, то добра половина їх – про здоров'я» [5, 126]. Ним була розроблена ціла система заходів, спрямованих на вирішення цих важливих проблем.

Сучасна тенденція до погіршення здоров'я і збільшення нещасних випадків з малюками стимулює до пошуку ефективних шляхів збереження життя і здоров'я дітей. Це зумовило появу низки наукових праць, у яких робляться спроби знайти засоби збереження життя і здоров'я дітей у процесі освіти і виховання (О. Баб'як, Я. Бедрія, М. Боришевський, О. Булгакова, Н. Герман, В. Заплатинський, О. Караман, С. Кондратюк, Н. Лакіза-Савчук, В. Несторенко, В. Оржеховська, В. Петренко, В. Приходько, С. Свириденко, Т. Хромцова, Є. Чернишова, Н. Щербак).

Отож, історико-педагогічний досвід дошкільної вітчизняної та зарубіжної педагогіки у галузі збереження життя і здоров'я дітей дошкільного віку є одним із важливих компонентів матеріальної і духовної культури, що не втрачає своєї значущості і знання якого може сприяти глибшому осмисленню цих проблем на сучасному етапі суспільного розвитку. Поєднання історико-педагогічних підходів з досягненнями сучасної науки забезпечить реальні можливості для вироблення ефективної моделі виховання у дітей дошкільного віку бережливого ставлення до свого життя і здоров'я та безпечної поведінки у соціальному середовищі, що і стане предметом нашого подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / А.М. Богущ, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш та ін.; За заг. ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 386 с.
2. Кон И.С. Этнография детства. Традиционные формы воспитания детей и подростков у народов Южной и Юго-Восточной Азии. – М.: «Наука», 1988. – 191 с.
3. Кон И.С. Ребенок и общество: (Историко-этнографическая перспекти-

- ва). – М., Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1988. – 271 с.
4. Могильний А.П. Культура і особистість. – К.: Вища школа, 2002. – С. 118.
 5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Рад. Школа, 1977. – Т. 4. – 640 с.
 6. Руссо. Ж.Ж. Эмиль, или о воспитании. Пер. с франц. М.А. Энгельгарда. – Санкт-Петербург: Изд. газеты «Школа и жизнь», 1912. – С. 23–28.
 7. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. / За ред. Є.І. Коваленка. К.: – Либідь, 1997. Кн. 2. – 272 с.